

A néprajz a Finnugor Tanszéken

Önkéntelenül adódnék a kérdés, mit keres a csizma az asztalon? 125 évvel ezelőtt finnugor nyelvtudományi tanszék kezdhette meg a működését a budapesti egyetemen, Budenz József professzor vezetésével. Ne csodálkozzunk azon, hogy a kiváló nyelvész elsősorban a nyelvészettel, a finnugor nyelvtudomány korabeli kutatási eredményeinek az oktatásával töltötte ki egyetemi oktatói munkásságát. A néprajz ugyan abban az időben a fiatalabb tudományszakok sorában a serdülőkorát élte, s bizony még jónéhány évtized telt el addig, hogy egyetemi katedrához jusson. (Ez az előadás nem alkalmas részletesebb tudománytörténeti áttekintésre.) A most ünnepelt tanszék alapításának az évében hozták létre a Magyar Nemzeti Múzeum egyik osztályaként a Néprajzi Múzeumot. Akkor azonban a Néprajzi Múzeumnak nem voltak olyan gyűjteményei, sem kutatásai, amelyek a finnugrisztikához kapcsolódtak volna. Csupán Reguly Antal kicsiny, ám nagy értékű gyűjteménye volt ilyen.

Nem beszélhetünk arról, hogy Budenz professzorsága idején a tanszéke oktatási programjában szerepe lehetett volna a néprajznak, azt azonban megállapíthatjuk, hogy tanítványai sorában több olyan tudóst találunk, aki szoros kapcsolatban volt a néprajzzal, vagy akár aktív művelőjeként is ismert.

Már a tanszék alapításában fel kell hívnom a figyelmet Hunfalvy Pál szerepére. Hunfalvyt a magyar néprajz is magáénak vallja, s nem csupán a *Magyarország ethnographiája* című könyvéért (Budapest, 1876.), hanem a néprajz több elvi és módszertani kérdésének a fölvetéséért is. Nyelvészként erőteljesen képviselte a finnugor rokonság elméletét, igazolása végett maga is több tanulmányt írt.

Egy korai interdiszciplináris kutatási gyakorlatnak, szemléletnek és együttműködésnek lehetünk a tanúi, amely nem élt mindig egyforma erővel, ám koronként megújult.

Visszatérve Budenz tanszékének az ügyéhez, említenünk kell a tanítványok sorában Munkácsi Bernátot, Halász Ignácot, Kúnos Ignácot, valamint Vikár Bélát. Közülük talán Vikár Béla tekinthető legkevésbé nyelvésznek. Munkácsi Bernát munkássága elsősorban különféle finnugor nyelvű népek (ugorok, főleg vogulok, votjákok) nyelvének a vizsgálatára terjedt, ám a néprajzot közelebről érinti a doktori értekezése, amely *A magyar népies halászat műnyelve* címmel jelent meg 1893-ban az *Ethnographiában* s a magyar népi halászat szakszókincsét elemzi etimológiailag. Ezúttal nem az a kérdés, hány etimológiájának helyességét igazolták a későbbi vizsgálatok. Munkácsi értekezése kidolgozásakor Herman Ottó *A magyar halászat könyve* című kétkötetes művére (Budapest, 1887.) támaszkodhatott. Hozzájárult vele Jankó János későbbi halászati kutatásaihoz, valamint *A magyar halászat eredete* című nagy tanulmányának a megalkotásához is. (Budapest–Leipzig, 1900.) Munkácsi *Vogul népköltési gyűjteménye* és a hozzá kapcsolódó kiegészítő tanulmányai elsősorban a vogul nyelv megismerését szolgálták, egyidejűleg azonban a népköltészet, valamint a hitvilág feltárását is. Említenem kell, hogy amikor elvállalta azt a nehéz feladatot, hogy Északnyugat-Szibériában gyűjtőmunkát végez, s megkísérli megfejtetni Reguly

feldolgozatlan feljegyzéseit, ragaszkodott ahhoz, hogy útjára néprajzkutató kísérhesse el. Így lett az útítársa Pápai Károly.

Halász Ignác a lapp nyelvvél foglalkozott: 1884–91 között három lappföldi tanulmányt tett a svédországi lappok között. Négy kötetnyi népköltési anyagot gyűjtött össze, *Svéd-lapp szövegek*, valamint *Déli-lapp szövegek* címmel tette közzé. Gyűjteménye jelentős értékű folklorisztikai forrásanyag.

Kónos Ignácól nem lett finnugor nyelvész, hanem turkológus, főleg az oszmán-török kutatója. Török tárgyú folklorisztikai munkássága maradandó értékű.

Vikár Béla munkássága főleg a magyar, valamint a finn folklórhoz kapcsolódott. Jelenzőek a magyar népdalkutatásai, kimagasló értékű a Kalevala fordítása. Fordítói munkájához kapcsolódóan több hosszú tanulmányúton járt Finnországban, főleg Karjalában. Kitűnően ismerte a finn népi kultúrát. Az ő gyűjtő-szervező munkájának az eredményeként jutott a Néprajzi Múzeum nagyobb finn gyűjtemények birtokába. Pápai, majd utána Vikár munkásságával kezdett kialakulni a Néprajzi Múzeumban az a gyűjtemény, amely a finnugor nyelvű népek kultúrájának hazai kutatását is lehetővé tette.

Szinnyei József munkásságából kétkötetes *Magyar Tájszótárát* kell említenem, mint a magyar néprajzkutatás nélkülözhetetlen forrását. (I. 1893–1896; II. 1897–1901.)

Jankó János részvétele gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai expedíciójában 1897–98-ban szorosan kapcsolódott kora finnugrisztikai kutatásaihoz, s olyan elvi jelentőségű megállapodásokat is eredményezett, amelyek sokáig iránymutatóak voltak. Helsinkiből elutazván, 1897. november 27-én Szentpétervárott írt levelében többek között a következőket írta (a címzett személye még azonosítatlan): „A finn ugor nyelvű népek legdélnyugatibb tagja a magyar, legészaknyugatibb a finn (a lappal együtt) s legkeletibb az osztják. Ha tehát az osztjákot úgy ismerem, mint a magyart és finnt, az egész óriási finnugor háromszögnek 3 sarkát ismerem, ez pedig typologiailag jelent annyit nekem, hogy a három csúcspont közt élő összes többi finnugor népek ethnografiájának finn-ugor (törzsökös) elemei (a tárgyi néprajziak) a három csúcsnép adta typologiai sorozatot valószínűleg csak benső részleteiben, de nem e sorozatok néphatárainak kiljebb tolásában fogja gazdagítani.” (NM EA 24872.)

Ezzel a rövid idézettel bemutatott elmélettel, valamint a belőle fakadó gyakorlati kutatási módszerekkel Jankó több írásában, *A magyar halászat eredete* című tanulmányában is találkozhatunk. Ez irányította U. T. Sirelius munkásságát is. Itt a gyökere az „finnugor néprajz” elméletének is.

E. N. Setälä fogalmazta meg elsőnek, hogy a közös szállásterületeken élő, közös nyelvet beszélő finnugor társadalomnak bizonyosan lehetett közös finnugor kultúrája is. Azt következtette ebből a föltevésből, hogy a „kérdéses népek valamilyen finnugor, egy közös alapnyelvből leszármazott nyelven beszélnek, elegendő bizonyíték arra, hogy ezek a népek a nyelvi egység korából örökölték és hoztak magukkal egyéb műveltséget is, mint a nyelvet. E kultúrát kutatva, melynek a nyelv csupán egy része, de amely kiterjed az ősi élet minden területére, a finnugor néprajzi kutatásnak feladata, hogy hozzájáruljon az emberi történelem megismeréséhez.” (E. N. Setälä: Johdanto. In: *Suomen suku* I. 22. Helsinki, 1926.) Ugyanő eképpen folytatja a fejtegetéseit: „Ha figyelembe vesszük, hogy a nyelv egyúttal mind a kultúra része, mind közvetítője, megállapíthatjuk, hogy a nyelvi egység mindig a kultúra más egységét is jelenti. Ha egyszer két nép nyelve ugyanannak az ősnépnek a nyelvéből ered, bizonyosak lehetünk, hogy a közös nyelvi örökséggel együtt más kulturális örökség is következett.” (Setälä, i.h.) Setälä idézett elmélete egy töről fakadt Jankó János

kutatási módszertani elméletével, s főleg U. T. Sirelius munkássága révén meghatározó hatást gyakorolt az uráli népek kultúrájával foglalkozó etnológiai vizsgálatokra. Elsőnek Ilmari Manninen helyezkedett szembe ezzel az elmélettel 1934-ben, többek között eképpen: „A finnugor rokonság nyelvrokonság révén bizonyítható. Néprajzi tények alapján azonban a finnugor népek kultúrájának közös eredete nem mutatható ki. Még ha egymáshoz oly közel álló népről van is szó, mint a finnek és az észtek, meg kell állapítani, hogy nemzeti műveltségünknek viszonylag eltérő jellege van. Még idegenebbek egymáshoz viszonyítva azok a népek, s ez érthető, amelyek egymástól távolabb élnek.” (Manninen, Ilmari: Esineellinen kansatiede. In: *Suomen suku* III. Helsinki, 1934.) Érvelését több példával is alátámasztja. A Jankó–Setälä–Sirelius nevével jelölhető elmélettel szemben, elsőnek nem sokkal Manninen után, majd több tanulmányban is, legerőteljesebben Kustaa Vilkuna foglalt állást. Többek között ezt írja: „Az volt tehát a kiindulópont, hogy ha van egy ősi nyelvi rokonság, akkor kell lennie ősi műveltségi rokonságnak is. De rá kell mutatnom arra az alapvető körülményre, hogy a művelődési jelenségek regionálisak, területiek, olyan jelenségek, amelyeknek elterjedési határa ritkán felel meg a nyelvi határoknak.” Majd így folytatja: „Minthogy a finnugor nyelven beszélő népek oly szétszórtnak élnek, egymástól távol és más-más földrajzi adottságok között, már önmagában ez a körülmény is kétséget támaszt az iránt, hogy valami önálló és éppen finnugor műveltségi rokonság feltehető-e, s ha igen, ez csakis az élet primitívebb és egyúttal alsóbb rétegéhez tartozhat, melynek elterjedése viszont nem korlátozódik kizárólag a finnugor népekre. A feltett ősnép igen kis lélekszámú, kőkorszakot élő természeti nép volt, melynek leszármazottaiba évezredek során különböző helyen olyan eltérő nyelven beszélő elemek olvadtak bele, melyekről nekünk sejtelmünk sincs.” (Vilkuna, K.: A finnugor etnológia helyzete. *Műveltség és Hagyomány* VI. 1964.) Nem hiszem, hogy szükség van Vilkuna jól ismert, különféle nemzetközi fórumokon is megvitatott véleményének, valamint érveinek a részletesebb ismertetésére. Jól tudjuk, hogy az etnológusok nem fogadták rögtön egyetértéssel, ám meggyőző érvei és az újabb etnológiai kutatások eredményei előtt végül a kétkedők is meghajoltak. Legtovább, talán haláláig, Korompay Bertalan maradt híve a „finnugor néprajz”-nak.

Joggal vethető föl a kérdés, voltaképpen miért mondtam el mindezt? Hogyan kapcsolódik előadásom tárgyához? Megpróbálom tisztázni.

A finnugor nyelvtudományi tanszéknek alapítása óta első feladata, sőt, kötelessége a finnugor nyelvészet korszerű művelése, fejlesztése, eredményeinek ismertetése, valamint elsősorban a magyar nyelv és irodalom-szakos tanárjelöltek képzése. Mi sem természetesebb, mint hogy a finnugor nyelvészeti képzésben résztvevőknek a minimálisnál több ismeretüknek kell lennie a finnugor népekről. Efféle alapismereteket a tanszék mindig akart is, tudott is nyújtani. Zsirai Miklós, Hajdú Péter, valamint Bereczki Gábor is – mint munkásságuk is igazolja – néprajzi ismeretekkel is rendelkeztek, sőt, néprajzi munkásságot is fejtenek ki.

A néprajz akkor jelent meg szervezetten a tanszéki munkában, amikor előtérbe került a komplex kutatások szükségese, tehát különféle szaktudományok (nyelvészet, néprajz, régészet, irodalom stb.) kutatóinak egyre nagyobb szükségük volt egymásra, egymás elért eredményeire. Az oktatható, illetve választható szakok között megjelent a finnugor. Alapos egyeztetések után az új szak hallgatóinak néprajzi ismereteket is kellett szereznie. Ezt a célt szolgálta a kezdetben „Bevezetés a finnugor”, később „az uráli népek néprajzába” című kollégium. Ez a kollégium szűk keretek között lehetővé tette, hogy a finnugor szakos hallgatók áttekintést kaphassanak az uráli nyelvű népek néprajzáról, valamint néprajzi kutatá-

sának történetéről. A kollégium címe következetesen elkerülte a finnugor néprajz fogalmát; az előadások azonban részletesen tájékoztattak róla. Azt mondtam, hogy szűk keretek közé szorult az említett kollégium, ezt azonban megértéssel kellett fogadni, hiszen az uráli rokonság nyelvi rokonság. A magyar néprajzi kutatások érdeklődése inkább őstörténeti, mint urálistitikai irányú volt. Az urálistitikai érdekű kutatások kezdettől fogva három fő kérdés megvilágításán fáradoztak: 1) Milyen uráli kulturális örökséget hozott a magyarság a Kárpátok medencéjébe? 2) Mely recens kulturális jelenség eredetét, rokonságát mutathatjuk ki az uráli népek kultúrájában? 3) Milyen hatások érték, alakították az uráli eredetű kulturális jelenségeket?

Akár a finnugor, akár az ugor kor (mindkettő nyelvészeti eszközökkel határolható el) műveltségének körvonalazására tett kísérletet a tudomány, a legszilárdabb támaszt a nyelvészet eredményei nyújtották. A szavak etimológiai vizsgálata után a tanúságuk szerint határozták meg akár a finnugor, akár az ugor kor műveltségének főbb vonásait. Ugyanakkor föl tudták vázolni a rétegeknek a jellemzőit is, amelyek a finnugor együttélés korában, főleg azonban azt követően a nyelvi adatok szerint létrejöttek.

A huzamosabb időn át együtt élő emberi közösségek azonos anyagi kultúrát hoznak létre. Ezek az emberi közösségek közös kultúrájuk és összetartozásuk tudata folytán egy-egy etnikumot alkotnak. Az etnikumnak nem kritériuma a közös származás, hiszen minden etnikum magába foglalhat különböző származású embercsoportokat, kultúráját átadhatja neki s ugyanakkor kultúrájukkal vagy kultúrájuk elemeivel módosíthatja saját kultúráját.

Akarva-akaratlanul, különösen megfelelő ismeretek hiányában, nyelvekben gondolkodunk, s a kultúrában is indoeurópai, török stb. hatásról beszélünk. Gondolatmenetünkben tehát összekapcsoljuk egymással a nyelvet, az etnikumot és a kultúrát. A régész kultúrákat tár fel, melyeket korokhoz, lelőhelyekhez kapcsol, régészeti eszközökkel azonban nyelvhez, etnikumhoz kötni nem tudja őket.

Az alapításának 125. évfordulóját ünneplő Finnugor Tanszék nyelvészeti kutató és oktató intézet, hiszen a finnugor, vagy talán inkább nevezzük így: uráli, rokonság nyelvészeti eszközökkel és módszerekkel bizonyított nyelvrokonság. Mivel a nyelvet nemcsak leírjuk, hanem beszéljük is, a való élettel kapcsol össze bennünket. Magam is folytattam finnugor nyelvészeti tanulmányokat, éppen ezen a tanszéken Zsirai Miklós professzor irányításával. Nem lett belőlem nyelvész, hanem az uráli nyelvű népeket kutató etnológus. Köszönet ezért mind egykori professzoromnak, mind a Tanszéknek.